

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

**ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ
У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ
XI/2**

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

НОВИ САД, 2024

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

XI/2

Тематски зборник

Нови Сад, 2024

JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU XI/2
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU XI/2
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L'ESPACE XI/2
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE XI/2
ЈАЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ XI/2
ЈАЗЫКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРИУ XI/2
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE XI/2
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO XI/2
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO XI/2
LIMBI ȘI CULTURI ÎN TIMP ȘI SPAȚIU XI/2
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN XI/2

Уреднице: проф. др Снежана Гудурић
проф. др Марија Стефановић
проф. др Јасмина Дражић

Технички секретари: мср Анђелка Гемовић и проф. др Драгољуб Перић
Издавач: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Суиздавач: Педагошко друштво Војводине, Нови Сад

За издавача: Проф. др Миливој Алановић
За суиздавача: Сања Риста Попић

Академски одбор: проф. др Твртко Прћић
проф. др Владислава Гордић Петковић
проф. др Едита Андрић
проф. др Предраг Мутавцић
проф. др Славица Перовић
проф. др Јагода Гранић
проф. др Октавија Неделку
проф. др Давиде Астори
проф. др Жан-Пол Мејер
проф. др Михај Радан
проф. др Тијана Ашић
проф. др Татјана Ђуровић
проф. др Надежда Силашки
проф. др Љубица Влаховић
проф. др Игор Лакић
проф. др Сабина Халупка Решетар
проф. др Татјана Самарџија Грек
проф. др Јелена Ајџановић

Рецензенти: проф. др Михај Н. Радан, Западни универзитет у Темишвару, Румунија
проф. др Мира Трајкова, Универзитет „Св. Кирил и Методиј”, Скопље,
Северна Македонија
проф. др Давиде Астори, Универзитет у Парми, Италија

Лектура и коректура: аутори

Идејно решење корица: Mihai Bădescu

ISBN 978-86-6065-879-3

САДРЖАЈ

Предговор	7
I ИСТОРИЈА ЈЕЗИКА	12
ОРСАТ ЛИГОРИО, Почетно озвучење у далматороманским реликтима	13
Јелена Павловић Јовановић, Условне реченице са везником <i>īge</i> у административно-правном стилу српскога језика у 19. веку	24
Славица Пантић, Иницијалне сугласничке групе [s] + оклузив у француском и италијанском језику у поређењу са српским – дијахрони приступ	35
II ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА	48
Марина Јуришић, Метатеза сугласничке групе -зј- у српским народним говорима	49
Бранкица Марковић, Из савремене антропониције Новог Сада 2 – лична имена женске деце рођене у Новом Саду 2021. године	61
Мирјана Петровић-Савић – Јелена Капустина, Називи за животиње у Речнику Драгачева (лексичко-семантичка анализа)	80
Драгана Радовановић – Јована Јовановић, Клисурски говори у контексту севернијих косовско-ресавских говора (лингвогеографски оглед)	88
Зоран Симић, Синтаксичко-семантичке одлике предлога <i>ог</i> у говору призренског Подгора и Подрима у светлу граматикализације	99
III ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА	109
Divna Glumac – Jelena Kitamura, Dva tipa japanske vremenske rečenice sa značenjem situaciono-uslovne temporalnosti	110
Сања Јока, Прилог тумачењу лексичког, граматичког и категоријалног значења у анализи карактеристика јапанског језика	123
Вања Миљковић – Ана Миленковић, Каузални сценарио емоционалних глагола у савременом српском језику	134
Сања Нешковић, Модална значења пропартиципа на <i>-(y)acak/ -(y)ecek</i> у турском језику	153
Анђелка Пејовић, Индикатив и субјунктив у допусним реченицама у шпанском језику и њихови еквиваленти у српском	164
Milena Porović Pisarri, Srpski modalni glagoli podizanja i kontrole u bezličnim konstrukcijama	179
Анета Спасојевић, Критеријуми за идентификацију степена лексикализованости радног глаголског придева у српском језику	187

ЈЕЛЕНА ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ

УСЛОВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ВЕЗНИКОМ *ГДЕ* У АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНОМ СТИЛУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА У 19. ВЕКУ¹

У раду се бавимо статусом условних реченица са везником *где* у административно-правном стилу српскога језика у 19. веку. Као корпус узети су текстови из устава донетих у току 19. и на почетку 20. века, као и текстови из *Зборника закона, уредба и уредбених указа*. У 19. веку везник *где* јесте контекстуално условљен и изразито семантички неспецификован, те се користи и у условном значењу. Условно значење добија на основу трију критеријума: (а) идентична темпорално-аспекатска парадигма као код условних реченица; (б) положај у сложенем реченичном комплексу (у препозицији доминантан, ређе у интерпозицији, и најређе у постпозицији); (в) јављање у оквиру законодавно-правног стила. Показује велику интерференцију са месним значењем, што потврђује хипотезу да су зависни везници на почетку развоја књижевног језика контекстуално условљени и инкорпорирани. Да се ради о условном везнику, потврђује и случај сложеног условног везника у *случају где* у процесу формирања. На крају века, због потребе за прецизнијим изражавањем и деловањем принципа раста, овај везник се постепено повлачи из употребе и долази до формирања сложених условних везника.

Кључне речи : условне реченице, административно-правни стил, 19. век

1. УВОД

1.1. Приступне напомене

Један од основних принципа историјске синтаксе јесте принцип раста, на основу кога се постулира да контекстуално условљени семантички неспецификовани једнолексемски везници претходе контекстуално неусловљеним семантички спецификованим једнолексемским и сложеним везницима. Шире посматрано, то значи да семантички инкорпорирани категорије претходе семантички специфичним категоријама, које служе за изражавање прецизнијих значења, посебно у оквиру специјалних функционалних стилова. Овакав развој условљен је и развојем друштва и културе, као и процесом функционалностилске диференцијације, посебно у оквиру специјалних стилова, чији је репрезент и административно-правни стил (Грковић-Мејџор 2007: 50–53; Ђуркин 2018: 15; Ковачевић 1998: 122–124; Ковачевић 2012: 22–23). Контекст је важно диференцијално средство приликом издвајања различитих инкорпорираних значења (Ковачевић 2012: 23). Локалистичка теорија постулира да је просторно значење база за развој свих осталих значења (Пипер 2001: 9–34).

¹ Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

Рад представља измењено и допуњено поглавље докторске дисертације *Зависносложена реченица у административно-правном стилу српскога језика XIX века* (ментор проф. др Милош Ковачевић), која је одбрањена 3. октобра 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, пред комисијом у саставу проф. др Александар Милановић (председник), проф. др Владимир Поломац (члан) и проф. др Јелена Петковић (члан).

Развој српског језика у 19. веку дели се на два периода: на предстандардни период, који траје до 1868. године, са претежном употребом језика доситејевског типа, и на стандардни период, кога карактерише победа језика вуковског типа (Луковић 1994: 29; Ивић 2014: 159–255, 256–305). Ово се одразило и на језик закона, који Милош Луковић карактерише као „модернизовани *доситејевски*“ (Луковић 1994: 51) у предстандардном периоду. За језик стандардне епохе (конкретно од 1868. до 1918.) каже да је: „То био вуковски језички тип, али са специфичностима србијанске, првенствено београдске културне средине“ (Луковић 1994: 72).

Српско друштво и српска култура у току 19. века пролазе кроз процес убрзаног развоја, бурних друштвених, политичких и језичких промена. Развијају се наука, култура, школство. Почињу да излазе бројни листови. Формира се Друштво српске словесности 1842. године (Ивић 2014: 159–305). Све ово доводи и до правне регулације у Србији (в. Павловић 2008), а током века долази и до повећања правне продукције, посебно након 1840. године, када Државна штампарија почиње да штампа *Зборнике закона, уредби и уредбених указа* (Луковић 1994: 75). У теорији историјске синтаксе већ је потврђено да су развој друштва и културе директно повезани са развијем зависнослужених реченица (Грковић-Мејџор 2007: 41–44).

Посебан тип условности представља погодбена условност, која се остварује у оквиру типа реченица који је термилошки одређен као погодбени, условни, кондиционални или потенцијални (Војводић 2018: 458). Дефинише се као однос две ситуације: „ситуација (Q) се реализује / не реализује само у случају да се реализује / не реализује хипотетичка ситуација-услов (P), односно: ситуација (Q) је условљена ситуацијом (P) и обрнуто.“ (Војводић 2018: 458).

Условне реченице представљају основни тип реченица у законским текстовима. Ово је потврђено како синхронијски (Висковић 1989: 88–89; Степанов 2018: 491), тако и дијахронијски (Павловић 2009: 302–319; Луковић 1994: 98–99; Павловић Јовановић 2023: 165–205). Ово потврђују и истраживања спроведена на грађи енглеског језика (Хилтунен 2012: 43). Основни тип условне реченице јесте тип реченице уведене везником *ако*, које представљају идеалну површинску реализацију дубинске *ако – онда* хипотезе (Висковић 1989: 88–89; Луковић 1994: 98–99; Луковић 2009: 140; Павловић Јовановић 2023: 165–175). Милош Луковић истиче да: „Управо таква сложена реченица представља изузетно подесно синтаксичко средство за формулисање правних норми“ (Луковић 1994: 98). Међутим, иако је дубинска правна норма увек у форми *ако – онда*, њена површинска реализација на нивоу правне одредбе може варирати (Висковић 1989: 71–77), те се у 19. веку, када долази до поновног оживљавања и развоја српског правног језика, очекује и употреба других, семантички неспецификованих везника у условним реченицама.

1.2. Циљ рада, корпус и методологија

Циљ рада јесте утврђивање статуса условних реченица уведених везником *іде* у административно-правном стилу српског језика 19. века. Као корпус коришћени су текстови устава донети у току 19. и на почетку 20. века (1835, 1838, 1869, 1888, 1901), као и текстови из *Зборника закона, уредба и уредбених указа* за Кнежевину Србију (1840, 1845. и 1847. године). Корпус је допуњен *Стенографским белешкама о седницама Народне скупштинине Краљевине Србије за 1898. годину*. У анализу је укључено укупно 35 примера уведених везником *іде* (написано са *ѓ* или са *е*), односно *іди*. Узети су у обзир само примери са примарно (или искључиво) условним значењем, а примери са примарним месним или временским значењем нису узети у обзир. У анализу су укључене и потврде у којима се примећује сложени везник у *случају іде* у процесу формирања. Примарни метод за анализу јесте синтаксичко-семантички, уз комбинацију са методом функционалности репартиције, историјскојезичким методом и методом теорије права (о методи проучавања синтаксе реченице текстова предстандардног периода в. Павловић Јовановић 2018). Приликом анализе примера коришћени су и супституциони тест и трансформационо-интерпретативни тест.

2. СТАТУС ВЕЗНИКА ГДЕ/ГДИ

У Вуковом *Српском рјечнику* (1818) облици *īge* и *īgi* упућују на облик *ђе* (СР: 94). У *Рјечнику хрватскога или српскога језика* има ознаку „adv. i conj.ubi (quo, quoniam, dum, quod), u којет мјесту, из чега су се и друга значења развила.“. *Приручни етимолошки речник* наводи да се облик где изводи од праиндоевропског **kud^he*, које се састоји од заменичке основе **k^u-/*ku-* и енклитичке локативне честице *-d^he*. Варијанта у српском и хрватском језику настала је под утицајем локатива именица *-a* и *-o* основа (ПЕРСЈ: 195). Након губљења полугласника и супституције јата добијен је облик *gde* у већини штокавских говора, са обликом *īgi* у оквиру шумадијско-војвођанског дијалекта (RJAZU III: 120). У оквиру овога речника, разликују се значење адверба и значење везника. Преко принципа раста од просторног значења развијена су и друга значења везника *īge*: (а) временско („*рећеница у којој је гдје показује вријеме у које што бива или може бити*“); (б) узрочно („*quoniam, као рошто, по томе што, од времена је пренесено на узрок*“); (в) узрок унутрашњег ганућа; (г) допуна глагола визуелне и аудитивне перцепције; (ђ) допуна уз глаголе јављања (RJAZU III: 120–124). Према *Речнику Српске академије науке и уметности* ради се о прилогу за место и везнику (РСАНУ III: 226). У везничкој служби забележен је као односно-временски везник, узрочни везник и као исказно-начински (начинско-исказни) везник (РСАНУ III: 226–227). Шестотомни *Речник Маџице српске* у везничком значењу издваја га као везник месних, релативних, временских, узрочних, изричних, допусних и реченица за изузимање (РМС I: 474). За облик *īgi* наводи се да се јавља у упитном, неодређеном и везничком значењу. У везничком значењу користи се као субординатор допунске и релативне месне клаузе (РС: 96). У *Речнику славеносрпског језика* (огледна свеска) наводи се у неодређеном значењу и као везник релативно-месне клаузе (РС 2017: 95)². Забележен је у језику писаца предстандардне епохе (на пример, Јерковић 1976; Кашић 1968: 44; Милановић 2014: 92; Херити 1983: 76)

Изразиту семантичку неспецификованост везника *īge* у правном стилу 19. века бележи Милош Луковић, који каже да: „Везник где срећемо у зависним реченицама које по свом значењу не морају бити само месне“ (Луковић 1994: 100). Поред месног значења, Луковић везник *īge* у свом корпусу проналази и у оквиру месних и у оквиру условних реченица. Као средство за идентификацију временског или условног значења наводи могућност супституције везницима *кад* или *ако* (Луковић 1994: 100–101).

3. ВЕЗНИК ГДЕ/ГДИ У АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВНОМ СТИЛУ 19. ВЕКА

У корпусу дистрибуција облика *īge* и *īgi* скоро је равномерна, али благо преовлађује икавски лик са 54,29% (19 примера) у односу на екавски облик 45,71% (16 примера):

(а) Икавски лик: **Гди є главный Кметъ и оба Помоћника изъ едногъ села**, онде половину одъ опредѣленога цванцьика плате приймаѣтѣ главный Кметъ, а друга половина поделитѣ се између два Помоћника на равне делове (Уредба XXVII 1840/40: 203);

(б) Екавски облик: Сеоске меане дават̄ ће се под̄ аренду, **гдѣ су обштинске, а гдѣ су приватне**, такове, ако се не бы могле за обштине одкупити нека се за крчменѣ пића погађаю; **гдѣ се пакъ не бы могла погодба учинити**, а оно ондѣ нека се на оку наплаћує, као што є горе речено (Уредба (8) 1840/1845: 9)

Углавном се јавља у препозицији (60%, 21 пример), налазимо га и у интерпозицији (22,86%, 8 примера) и најређе је у постпозицији (17,14%, 6 примера), што је и очекивана дистрибуција за условне реченице (Војводић 2018: 461; Павловић 2009: 312):

(а) Препозиција: **Гди петъ оженѣны глава у єдној кући има**, єдна да се одъ плаћања данка ослобођава, као што є опредѣлено и одъ четири (Додатак (60) 1843/45: 201);

² Пошто је огледна свеска *Речника славеносрпског језика* рађена на ограниченом корпусу, она не пружа потпуни увид у целокупну употребу везника *где* у 18. и 19. веку.

(б) Интерпозиција: Тога ради се Началничествама, и свима Старѣшинама Окружнимъ особито препоручуе, да они никакову прилику не пропусте, увѣрити народъ о потреби и ползи оваковы училишта, као и да настојаваю, да се свуда, **гди є само могуће**, такова заведе, и утоме да свакимъ могућимъ начиномъ Обштинама на руцы буду, нии подпомажу, и све препоне съ пута укланяю (Устројеније (82) 1844/45: 317);

(в) Постпозиција: Сеоске меане даватъће се подъ аренду, **гдѣ су обштинске (...)** (Уредба (8) 1840/1845: 9)

Структура условних реченица уведених везником *где* у предстандардном периоду иста је као и оних са везником *ако*³. Протаза заузима први део периода, а у другом делу се налази аподоза, у којој се обично налази неки од корелатива:

(а) Корелатив *а оно* (који је одлика колоквијалног језика, означава временски след радњи и супротност): **Где бы пакъ последний Князь одъ садашнѣ княжеске фамиліе ОБРЕНОВИЊА изоставіо то учинити, а оно** државный Совѣтъ и Скупштина народна бираю најспособніега и најдостойніега мужа између себе и моле обштеномъ Султана, да призна и потврди нѣга у наслѣдственномъ достоинству Княза Српскога сходно берату, кои є дарованъ Князу МИЛОШУ ТЕОДОРОВИЊУ ОБРЕНОВИЊУ 7^{га} Ребюль-Евеля 1246. године по турскомъ календару (Устав 1835: 5);

(б) Корелатив *онде* (означава месно-условну интерференцију): **Гди є главный Кметъ и оба Помоћника изъ едногъ села, онде** половину одъ опредѣленого цванцька плате пріймитъће главный Кметъ, а друга половина поделитъће се између два Помоћника на равне делове (Уредба XXVII 1840/40: 203);

(в) Корелатив *ѣу* (означава месно-условну интерференцију): **Но гди бы се догодило, да у єдној неодоленой фамиліи шесть или седамъ глава има, коє бы данакъ плаћати морале, ѣу** се две главе одъ плаћања данка изузимаю (...) (Правила (66) 1843/45: 222).

У овом типу реченица употребљава се и партикула *ѣак*, која означава супротан услов првобитној хипотези (Јањушевић Оливери 2018: 154): **гди пакъ уговора, ни првогъ ни поновлѣногъ, ни писменогъ ни устменогъ нити самимъ дѣломъ означеногъ и утврђеногъ нема, онде** се мора наплата чинити по ономе теченију новаца, коє є онда било, кадъ се плаћати почело, съ тимъ примѣчаніемъ, да се таково опредѣленіе при распрама само на плаћанѣ за унапредакъ односи, а никакова дѣјства ни слѣдства на доондашнѣ плаћанѣ киріе имати неможе (Определеније XXIX 1840/40: 211).

У прегледаним документима из друге половине 19. века и из 1901. године нису пронађени примери употребе везника *где* у условном значењу.

Један пример вишеструкосложеног реченичног комплекса са четири реченице уведене везником *где/ѣу* одлично илуструје месно-условну интерференцију, која је видљива у употреби потенцијала, препозиције и структури типичној за условну реченицу:

Но гди бы се догодило, да у єдној неодоленой фамиліи шесть или седамъ глава има, коє бы данакъ плаћати морале, ѣу се две главе одъ плаћања данка изузимаю, а само остале у рубрику данакъ плаћаюћи глава уписую се, и таковыи плаћати имаю; **гди шесть или седамъ глава оженѣны у єдној кући има, онде** да се по изданой подъ 10. Февруарія 1843. К. В. № 142./ Сов. № 126 Уредби две одъ плаћања данка ослободе; **гди осамъ или деветъ глава оженѣны у кући єдној има**, да се три главе ослободе; **гди десетъ глава у кући има, онде** четири да се ослободе. (Правила (66) 1843/45: 222

Месно значење је присутно у типу субординатора и корелатива (*где – ѣу*), као и у ширем контексту, јер се у закону говори о плаћању пореза по глави куће (породице). У свим другим реченицама користи се несвршени презент. У другој и четвртој реченици у аподози користи се корелатив *онде*, док је трећа реченица без корелатива. У првом случају у аподози је несвршени

³ О условним реченицама уведеним везником *ако* у административно-правном стилу српскога језик 19. века в. Павловић Јовановић 2024.

презент, док се у другима користи облик *ga* + презент у улози императива. Овакав комплексни вишеструкосложени реченични комплекс карактеристичан је за реченично устројство предстандардног периода.

Месно-условна интерференција видљива је и у употреби неодређеног месног прилога *ige* у оквиру условне реченице уведене везником *ako* у протази:

Ако кадъ, или *ako* **гдѣ, Правителственога рада небы было**, онда ће иста Надлежательства поменуте апсенике и приватнымъ людма, кадъ бы ѿ они заискали, на радъ ал̄ опетъ подѣ нужнымъ чуванѣмъ, давати. (Уредба (50) 1842/45: 180–181).

У предстандардном периоду, када систем зависносложених реченица није довољно семантички издиференциран, месно значење интерферира са другим значењима. Запажена је месно-условна интерференција. Месно значење у предстандардном периоду обично је додатно појачано корелативима. Месна клауза се налази у препозицији. Користе се корелативи *a оно* и *онде*. У зависној реченици налази се свршени потенцијал (када се указује на постојање пропуста) или негирани несвршени презент (који указује на трајно одсуство неке карактеристике). У надређеној реченици је футур први (упућује на то да се закон односи на будуће ситуације) или конструкција *ga* + презент (указује на прописану дужност). Овај тип интерференције може се остварити и када је у питању конкретно значење:

(А) корелатив *igi* – *a оно*:

Потенцијал (протаза) + императивна конструкција (аподоза):

Сеоске меане даваѣће се подѣ аренду, гдѣ су обштинске, а гдѣ су приватне, такове, ако се не бы могле за обштине одкупити нека се за крчменѣ пиѣа погаѣаю; **гдѣ се пакъ не бы могла погодба учинити**, *a оно* ондѣ нека се на оку наплаѣуе, као што е горе речено. (Уредба (8) 1840/1845: 9);

(Б) корелатив *ige* – *онде*:

Негирани несвршени презент (протаза) + императивна конструкција (аподоза)

За потребу огрева слободно е само лежеће класе и неродну гору сѣћи; а **гдѣ ове нейма** [→ а ако ове не има], *онде* да се разређиванѣ у честама дозволи (Уредба XII 1839/40: 101); Марва, кадъ се у дубокой текућој води добро опере онда се прѣйма; а **гдѣ нема текуће дубоке воде** [→ а ако нема текуће дубоке воде], *онде* се унутра марва никако не пушта (Устројеније XXIII 1839/40: 170);

(В) без корелатива:

потенцијал (протаза) + футур први (аподоза):

Онѣ ће се старати, да се прописана правила умотренію наставленія младежи наблюдаваю, а **гди бы недостатке какове примѣтио** [→ ако би недостатке какове приметио / у случају да би недостатке какове приметио], чинитѣ ради исправленія исты (...) (Устројеније (82) 1844/45: 326–327); Државный Совѣтъ мотри и чува, да се ни найманѣму ни najveћему Србину не чини каква нибудѣ неправда; а **гди бы опазио да се чини** [→ ако би опазио да се чини], *a онѣ* ће поитати, и у договору съ Княземъ уклонити исту неправду (Устав 1835: 6);

Пронађен је пример вишеструкосложеног реченичног комплекса, у ком су и примарна хипотеза и изузетак кодирани месно-условним реченицама са везником *ige*. У обема клаузама налази се егзистенцијални предикат, у првој потврдан, у другој негиран. Демонстративна заменица (иако се односи на цели контекст), узима форму само последњег члана синтагме који је у женском роду (*ige ове има* → *ige ѿолиціје србске има*). Делови периода који се односе на матрицу правило – изузетак (Јанићијевић 2015: 124) издвајају се знаком две тачке. Речца *ѿак*, која се јавља у другој месној реченици, носилац је значења супротности (Јањушевић Оливери 2018: 155):

Ако кои беѣарѣ у странну земљу одлазити узхте, дужан е при одлазку своме, кадъ пассошѣ извади, не само показати цедульомъ да е данакъ платіо, него ће дужанѣ быти и онде, гдѣ е отишао Правителству Србскому код Капу-Ѣеѣае Србскогѣ или Полициѣ Србске, **гдѣ ове има** [→ ако ове има / у случају да ове има / кад ове има], платити: **гдѣ пакъ ове не буде** [→ ако пак ове не буде / у случају пак да ове не буде / кад ово не буде], а онѣ неће никоме данакъ давати, докѣ се не врати (...) (Уредба XXIV 1839/40: 180).

У примеру из предстандардног периода месно-условне клаузе кодирају више изузетака од правне норме. Могућа је замена клаузом са везником *ако* (*ако су четири главе, ако су њети глава*). Пример показује значењску неспецификованост везничког прилога *јди*, који се користи јер се попис односи на физички простор:

Четврта или пета ослобођена глава, ако главнимъ Кметомъ постане, онда за Кметовство ослобођава се јоштъ една глава у кући тако, да **гди су четири главе**, само ће се две, а **гди су петъ глава**, само три у рубрику данакъ плаћајући глава уписивати. (Правила (66) 1843/45: 222)

Месно-условна интерференција ретка је постпозицији, а показује се кроз употребу потенцијала. Месном реченицом остварује се и функција посебног истицања, што је експлицирано прилогом *нарочитио*. Могућа је замена условним реченицама уведеним везницима *ако* / *у случају га*. Везник *јде* употребљен је јер се ради о кодирању прописа везаних за физички простор:

И зато ће најболѣ бити таква подизати у средоточију или кодъ цркве, нарочито **гди бы се выше села мањи сложило**, да сдруженьмъ силама едно училиште подигну [→ ако би се выше села мањи сложило, да сдрженым силама једно училиште подигну] (Устројеније (82) 1844/45: 317).

Семантички неспецификован везник *јде* указује на већу вероватноћу да ће се радња предузети у случајевима када је то потребно (*увек се сироводи сецирање њела, јде је њо нужно*). Користи се са корелативима *јџу*, *а оно*, *онде*, *а оно онде*, као и без корелатива. У протазима налази потенцијал, негирани потенцијал, негирани свршени презент или футур други, док се у аподозама налазе свршени или несвршени презент, футур први, модални глагол или нека императивна конструкција:

(А) корелатив *јџу*:

потенцијал (протаз) + несвршени презент (аподоза):

Но **гди бы се догодило, да у одной неодољной фамилии шесть или седамъ глава има, коє бы данакъ плаћати морале**, *јџу* се две главе одъ плаћања данка изузимаю (...) [→ Но ако би се догодило, да је једној неодељеној фамилији шест или седам глава има, које би данак плаћати морале, ту се две главе од плаћања данка изузимају / У случају да / где у једној неодељеној фамилији шест или седам глава има (...)] (Правила (66) 1843/45: 222);

(Б) корелатив *а оно*:

потенцијал (протаз) + несвршени презент (аподоза):

Где бы пакъ последний Князь одъ садашнѣ княжеске фамилиє ОБРЕНОВИЋА изоставио то учинити, а оно државный Совѣтъ и Скупштина народна бираю најспособниѣга и најдостойниѣга мужа између себе и моле обштенодно Султана, да призна и потврди нѣга у наслѣдственномъ достоинству Княза Српскога сходно берату (...) (Устав 1835: 5) [→ Ако би пак последњи Књаз од садашње књажеске фамилије Обреновића изоставио то учинити, а оно Државни Совјет (...) / ?У случају пак да би Кнез од садашње кнежевске фамилије изоставио то учинити (...)];

(В) корелатив *онде*:

негирани несвршени презент (протаз) + модални глагол у презенту (аподоза):

Ако бы се при наплаћиваню киріє у призрѣнию теченія новаца распра породила, то ће се ова по ономъ течению наплаћивати, коимъ є по уговору, кои се свагда последний разумѣва ако є поновлѣнъ, наплаћена была; **гди пакъ уговора, ни правоъ ни поновлѣногъ, ни писменогъ ни усменогъ нити самимъ дѣломъ означеногъ и утврђеногъ нема**, *онде* се мора наплата чинити по ономъ течению новаца, коє є онда было, кадъ се плаћати почело (...) [→ ако пак уговора, ни право, ни поновљеног, ни писменог ни усменог нити самим делом означеног и утврђеног нема, онде се мора наплата чинити (...) / у случају пак да уговора, ни право, ни поновљеног, ни писменог ни усменог нити самим делом означеног и утврђеног нема] (Определеније ХХІХ 1840/40: 211);

(Г) редуплицирани корелатив *а оно онде*:

потенцијал (протаз) + императивна конструкција (аподоза):

Сеоске меане даваће се подь аренду, гдѣ су обштинске, а гдѣ су приватне, такове, ако се не бы могле за обштине одкупити нека се за крчменѣ пића погађаю; **гдѣ се пакъ не бы могла погодба учинити**, а оно ондѣ нека се на оку наплаћуе, као што е горе речено[→ ако се не бы могла погодба учинити, а оно онде нека се на оку наплаћује, као што је горе речено / у случају да/где пак се не бы могал погодба учинити] (Уредба (8) 1840/1845: 9);

(Д) без корелатива:

футур други (протаза) + модални глагол у презенту (аподоза):

Где не буде могућности за успостављање грађанске школе, може се отворити продужна школа по наређењу Министра Просвете и Црквених Послова (СБ 1899, Предлог закона о народним школама, 233) [→ ако не буде могућности за успостављање грађанске школе, може се отворити продужена школа по наређењу Министра просвете и црквених послова / у случају да/где не буде могућности за успостављање грађанске школе];

несвршени презент (протаза) + модални глагол у презенту (аподоза):

Гдѣ е нужно, мора и секцирања тѣла предузети (Настављенија XIV1839/40:111) [→ Ако је нужно, мора и секцирања тела предузети / у случају где / кад је нужно мора и секцирања тела предузети].

футур други (протаза) + футур први (аподоза):

Ако кои бећарѣ у странну земљу одлазити узхте, дужан е при полазку своме, кадѣ пассошѣ извади, не само показати цедуљомѣ да е данакѣ платио, него ће дужанѣ быти и онде, гдѣ е отишао данакѣ Правителству Србскому код Капу-Техае Србскогѣ или Агенцие Србске, гдѣ ове има, платити: **гдѣ пакъ ове не буде**, а онѣ неће никоме данакѣ давати, докѣ се не врати (...) [→ ако пак ове не буде, а он неће никоме данак давати, док се не врати / у случају да ово не буде / у случају пак да ово не буде (...)](Уредба XXIV 1839/40: 180);

Реченице уведене семантички неспецификованим везником *ige/igu* у предстандардном периоду јављају се и у интерпозицији, а условну интерпретацију условљава њихова употреба у законодавно-правном подстилу и употреба потенцијала у протази:

Ова узаконѣна слѣдства постићи ће осимѣ Судова и Судія равно и све оне званичнике, кои бы у сношењу и союзу са Судовима будући, своимѣ небреженіемѣ или наваличнимѣ самовольствомѣ и пристрастіемѣ противозаконно поступаюћи, или **гди бы требало што по дужности или на зактеванѣ Суда чинити** [→ ако би требало што по дужности или на зактевање Суда чинити], нечинећи или протезујући, штету којой страни причинили, као што су Секретари, Писари, и други Полицайне струке званичници (Уредба (79) 1844/45: 299).

У интерпозицији срећемо и примере са презентом, који су скоро фразеологизирани:

Тога ради се Началничествама, и свима Старѣшинама Окружнимѣ особито препоруче, да они никакову прилику не пропусте, увѣрити народѣ о потреби и ползи оваковы училишта, као и да настояваю, да се свуда, **гди е само могуће** [→ ако је само могуће], такова заведе, и утоме да свакимѣ могућимѣ начиномѣ Обштинама на руцы буду, ныи подпомажу, и све препоне съ пута укланяю.

Налазимо и примере у постпозицији:

негирани потенцијал (протаза) + презент у облику рефлексивног пасива (аподоза):

За продужне школе постављаће се засебни учитељи, **где не би било могућности, да раде учитељи из месних основних школа** (Стенографске белешке 1899, Предлог закона о Народним школама, 233) [→ ако не би било могућности, да раде учитељи из месних основних школа / у случају ако/где/да не би било могућности].

У административно-правном стилу 19. века јавља се и сложени везник у процесу формирања у случају *ige*, који Веселина Ђуркин не бележи у савременом српском језику, укључујући и корпус правних текстова с краја 19. века (уп. Ђуркин 2018: 129–155; Павловић Јовановић 2023б: 42). Говоримо о сложеним везницима у процесу формирања, пошто се између везника и прилошког/предлошког израза јавља интерпункција (Милановић 2003: 86–87), која отежава тумачење

примера из предстандрдног перода. Такође, уметање речце *иак* и јављање прилошког израза са детерминатором говоре у прилог томе да се не ради још увек о потпуно формираном везнику:

(а) Са детерминатором:

потенцијал (протаза) + несвршени презент (аподоза)

Нђгова ће дужност бити, да онъ точно зна, колико училишта у нђговомъ кругу има, и како она стое, и да совршено познае качества свию учителя у кругу нђговомъ налазећи се, да мотри на начинъ поступања нђиовогъ у предаваню, да нђи на недостатке чиня внимателне, опоминюћи ий, да се у **онымъ случаима, где бы какового наставления или упућена потребовали**, на нђга обраћаю. (Устројеније (82) 1844/45: 327).

негирани несвршени презент (аподоза) + несвршени презент (протаза):

3. Сводочанства по части Грађански дѣла, на коя бы се какавъ парничаръ позивао, да Судъ самъ собомъ, као што є досадъ чинѣно, не набавля у **ономъ случаю, гди є парничару лако могуће такова своимъ приватнымъ путемъ добавити и Суду поднети**; разумесе, да Сведочанства приватнымъ путемъ набавлѣна, мораю бити надлежnymъ Судомъ потврђена. (Допунителна правила (6) 1845/47: 39).

(б) без детерминатора:

потенцијал (протаза) + футур први (аподоза):

Указъ овај служиће Попечительству за правило, као допупенѣ къ оной горепоменутой уредби; когъ ће се Оно вообште у **случаю, гди бы се годъ нужда у овомъ смотрењу почувствовала** [*→ у **случају ако** би се год нужда у овом смотрењу почувствовала] у напредакъ придржавати (Указ (86) (Пр.) 1843/45: 354).

У последњем примеру није могућа замена сложеним везником у *случају ако*, пошто се користи и речца *лог*, што указује на то да ће се правни пропис примењивати кад је год могуће.

У неким случајевима речца *иак* спречава формирање сложеног везника у *случају лге*

У **случаю пакъ, гди нити бы было законны правила нити на ставления надлежногъ Попечительства**, треба да се држе постоећи и наблюдаваны обычая, и да слушаю гласъ совѣсти и здравога разума. (Уредба (79) 1844/45: 297).

4.ЗАКЉУЧАК

У раду смо се бавили статусом условних реченица уведених везником *лге* у административно-правном стилу српскога језика у 19. веку. Као корпус узети су уставни донети у току 19. века, законодавни текстови у оквиру *Зборника закона, уредби и уредбених указа* (1840, 1845, 1847) и текстови устава донетих у 19. веку и почетком 20. века. У уставима из друге половине 19. века и из 1901. године нису пронађени примери везника *лге* у условном значењу. Сходно принципу раста, на почетку периода, у предстандардној епоси, када се српски правни језик тек развија, јављају се семантички инкорпорирани категорије и семантички неиздиференцирани контекстуално условљени везници. Такав је везник *лге*, који се среће и са икавским фонетизмом *и*. Овај везник користи се у току 19. века и у условном значењу, у оквиру инкорпорираних категорија, где представља месно-условну интерференцију. Три критеријума помажу његову идентификацију у оквиру условног значења: (а) темпорално-аспекатска парадигма (потенцијал и презент у аподози); (б) његов положај у оквиру реченичног комплекса (претежно препозиција, ређе интерпозиција и постпозиција); (в) контекст административно-правног стила. У условном значењу могућа је супституција везником *ако* у оквиру *ако – онда* комплекса, што упућује на то да условне реченице уведене везником *лге* уводе дубинску *ако – онда* хипотезу. Обично су у препозицији, са мање потврда у интерпозицији, и најмање у постпозицији. Типична за 19. век јесте употреба условних реченица за корелативма у оквиру периода. Од корелатива користе се *тју, онде* (који упућују на исходишно месно значење), *а он / а оно / а оно онде* (који упућују на колоквијално порекло правног језика), али срећемо и примере без корелатива. Среће се и сложени везник у *случају лге* у процесу формирања. На то да овај везник још није формиран указује употреба интерпункције,

јављање детерминатора уз лексему *случај* и уметање речце *иак*. У неколико примера који указују на супротну хипотезу забележена је и речца *иак*.

ИЗВОРИ

- Зборник 1840: Сборникъ законâ и уредбâ и, уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ одъ времена обнародованогъ Уставаземальскогъ (13. Февр. 1839. до Април. мес. 1840) I., печатано у Књигопечатњи Княжевства србскогъ, у Београду, 1840.
- Зборник 1845: Сборникъ законâ и уредбâ и, уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ, одъ Априла 1840. до конца Декмвра 1844. Г. II. часть, печатано у Књигопечатњи Княжевства србскогъ, у Београду, 1845
- Зборник 1847: Сборникъ законâ и уредбâ, и уредбены' указа, изданы' у Княжеству србскомъ, одъ 1огъ Януара 1845 до конца Декмвра 1846 (съ прибавленіемъ неки старіи). III. У Београду: Печатано у Књигопечатњи Княжевства србскогъ.
- СБ 1899: *Сѣнографске белешке о седницима Народне скуѣишѣине Краљевине Србије за 1898. годину*, Београд: Државна штампарија.
- Устав 1835: Уставъ Княжевства Сербіе изданъ и заклетвомъ потврђенъ о Сретенской скупштини 1835 год., У Крагуевцу, У Княжеско-Србской Типографіи, 1835.
- Устав 1938: Уставъ Княжевства Сербіе (Султанскій Хатишерифъ истекшій около половине Шевала 1254 (одъ 10/12 до 12/24 Декемврія 1838) содржаваюћій Уставъ, дарованый Нѣговымъ Высочествомъ жителыма Нѣгове провинціе Сербіе, Моему Везиру, Юсуфъ-Мухлисъ-Паши (да бы онъ быо прославлѣнъ!) и Князу Народа Србскогъ Милошу Обреновићу (да бы нѣговъ конаць быо щастливы!), Београд, Књажеско српска књигопечатња, 1839.
- Устав 1869: Устав Књажевства Србије проглашен на Петров-дан на Великој Народној Скупштини држаној у Крагујевцу о Духовима 1869, у Београду, у Државној штампарији, 1869.
- Устав 1888: Устав Краљевине Србије проглашен 22 децембра 1888. год. на Великој Народној скупштини држаној у Београду месеца децембра 1888. год., у Београду, штампано у Краљевској српској државној штампарији, 1888.
- Устав 1901: Устав Краљевине Србије, Државна штампарија Краљевине Србије: Београд, 1901.

ЛИТЕРАТУРА

- Војводић, Дојчил (2018). Реченице са клаузама категоријалног комплекса условљености: узрочним, посљедичним, циљним, погодбеним, допусним. У: *Синѣтакса сложене реченице у савременом српском језику*. (Предраг Пипер, ред.). Нови Сад – Београд: Матица српска Нови Сад – Институт за српски језик САНУ Београд, 433–490.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Сѣиси из истѣоријске линѣвистѣике*. Сремски Краловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ђуркин, Веселина (2018). *Сложени везници у српском језику (и њихова функционалностѣилска дисѣтрибуција)*. Београд: Јасен.
- Ивић, Павле (2014). *Преглед истѣорије српској језика*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јерковић, Јован (1976). *Језик Боѣобоја Аѣанацковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Јањушевић Оливери, Ана (2018). *Инѣтензификаѣторске ѣарѣикуле у савременом српском језику*. Косовска Митровица – Никшић: Филозофски факултет у Приштини са привременим средиштем у Косовској Митровици / Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјелење за српски језик.
- Караѣић, Вук Стефановић (1818). *Срѣски рјечник истѣолокован ѣемачким и латѣинским рјечѣима*. Беч: штампарија Јерменског манастира.
- Кашић, Јован (1968). *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Ковачевић, Милош. (1998). *Синѣтакса сложене реченице у српском језику*, Београд – Србиње: Рашка школа – Српско културно и просвјетно друштво Просвјета.
- Ковачевић, Милош. (2012). *Узрочно семанѣичко ѣоље*. Београд: Јасен.

- Луковић, Милош. (1994). *Развој српскога јавнога стила: прилози историји језика и историји права у Србији*. Београд: Службени гласник.
- Луковић, Милош (2009). *Бошњички законик, припрема и језичко обликовање*, Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт САНУ.
- Милановић 2003: Александар Милановић, Корелативи у српској сложеној реченици из XIX века, Научни састанак слависта у Вукове дане, 31/1, Београд: Међународни славистички центар, 81–90.
- Милановић, Александар (2014). *Језик Јована Суботића*. Београд: Филолошки факултет.
- Павловић, Марко. (2008). *Правна европеизација Србије: 1804–1914*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Павловић, Слободан (2009). *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Павловић, Јелена (2018). Методолошки аспекти анализе зависносложених реченица у правним текстовима на српском језику (предстандардни период), У: *Словито – идеи, идеали, уједињени*, *Сборник с докладами ош Деведесетогодишња национална конференција за студентии и докторантии* (К. Чькарова, ур.), Пловдив: Универзитетскоиздателство „Паисий Хилендарски”, 196–209.
- Павловић Јовановић, Јелена (2023а). *Зависносложена реченица у административно-јавном стилу српскога језика XIX века*. Необјављена докторска дисертација. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Павловић Јовановић, Јелена (2023б). Сложени условни везници у административно-правном стилу српскога језика 19. века. *Наш језик* LIV (2), 33–46, Београд.
- Павловић Јовановић, Јелена (2024). Условне реченице у уведене везником ако у административно-правном стилу српскога језика 19. века. *Српски језик: студије српске и словенске* XXIX, 423–436.
- Степанов, Страхина. (2018) Једна текстна врста административног функционалног стила: оглас (оглашавање) продаје стечајне имовине, у: *Српски језик: стилистички, систем, употреба*, *Зборник у частии проф. Милошу Ковачевићу* (ур. Ј. Петковић, В. Поломац). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 479–497.
- Херити, Питер (1983). *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Gotti, Maurizio (2012). Text and Genre, In: *The Oxford Handbook of Language and Law*, (P. M. Tiersma, L. M. Solan, eds.), Oxford: Oxford University Press, 27–38.
- Hiltunen, Risto. (2012). The Grammar and the Structure of Legal Text, *The Oxford Handbook of Language and Law*, (P. M. Tiersma, L. M. Solan, eds.), Oxford: Oxford University Press, 39–51.
- Piper, Predrag (2001). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Visković, Nikola (1989). *Jezik prava*. Zagreb: Naprijed.

РЕЧНИЦИ

- ПЕРСЈ: Марта Бјелетић, *Приручни етимолошки речник српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РМС1: *Речник српскога језика* (2007). Нови Сад: Матица српска.
- РМС6: *Речник српскохрватскога књижевнога језика I–VI (1967–1976)*. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
- РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (1880–1976)*. JAZU: Zagreb.
- РС: *Речник славеносрпскога језика. Олгодна свеска* (2017). Нови Сад: Матица српска.

THE CONDITIONAL CLAUSE WITH THE SUBORDINATOR *GDE* IN THE 19th CENTURY SERBIAN
LEGAL TEXTS

Summary

The topic of the paper is the study of conditional sentences introduced by the conjunction *īge/īgu* in the administrative-legal style of the Serbian language in the 19th century. Texts of constitutions adopted during the 19th century (1835, 1838, 1869, 1888, 1901) were used as a corpus, along with laws from *the Collections of Laws, regulations, and regulatory decrees*, as well as stenographic notes from the sessions of the National Assembly of the Kingdom of Serbia for the year 1898. In the analysis, we utilize syntactic-semantic, historical-linguistic, method from functional stylistic and legal theory methods. The hypothesis argues that in the 19th century, contextually conditioned semantically unspecified monolexemic connectors and incorporated linguistic categories dominated. Over the century, through the principle of growth, in line with the intellectualization and europeanization of the Serbian language in the 19th century, and with functional differentiation, contextually unconditioned semantically specified connectors and complex semantic categories gradually developed. The use of the connector *īge* in conditional meaning, where it demonstrates a strong spatial-conditional interference, supports this hypothesis. The identical temporal-aspectual paradigm, as seen in dependent clauses introduced by the subordinator *ако*, indicates conditional meaning. The use of dependent clauses within the syntactic construction of a period and the use of correlatives serve to express deep if-then hypotheses. The existence of a complex connector in the case of *īge*, which is not preserved in contemporary language, also indicates that these sentences had the status of conditional sentences in the 19th century. Towards the end of the century, there is a gradual withdrawal of this connector in conditional meaning, due to the need for more precise expression, resulting in the formation of a greater number of complex connectors.

Keywords: 19. century, administrative-legal style, conditional sentences

Јелена Павловић Јовановић
Универзитет у Крагујевцу, Србија
jelna.pavlovic@filum.kg.ac.rs